

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 341.9

О. М. Нагуш

старший викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

У статті досліджується природа суспільних відносин, що складають предмет міжнародного приватного права. Подається аналіз існуючих у науковій літературі концепцій щодо специфіки таких відносин та з'ясовуються ключові риси, притаманні суспільним відносинам, що підпадають під сферу дії міжнародного приватного права.

Ключові слова: предмет міжнародного приватного права, цивільно-правові відносини з іноземним елементом, іноземний елемент, міжнародні приватноправові відносини.

Постановка проблеми. Міжнародне приватне право вже давно сформувалось та виокремилось у самостійну галузь правової науки. Проте питання про його природу й досі залишається предметом наукових дискусій, що підтверджується відсутністю єдиної точки зору на предмет, методи правового регулювання, джерела, систему міжнародного приватного права тощо. На наш погляд, найбільш строкатою та дискусійною постає система поглядів і концепцій щодо специфіки відносин, які складають предмет міжнародного приватного права.

Не існує єдності навіть у встановленні вихідних посилань при визначенні відносин, що знаходяться у сфері дії норм міжнародного приватного права. В одному випадку це посилання до відносин, що «належать до сфери міжнародних» (Г. К. Дмитрієва), у другому — до «міжнародних не-владних відносин з «іноземним елементом» (Г. С. Фединяк), в третьому — до приватноправових (цивільно-правових в широкому сенсі) відносин, які виникають у міжнародному житті (Н. І. Маришева), в четвертому — лише до тих правовідносин, «ускладнених іноземним елементом, що мають цивільно-правову природу» (Г. Ю. Федосєєва), в п'ятому — до приватних (невладних) міжнародних відносин (В. Л. Чубарєв).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема предмета міжнародного приватного права здавна цікавить науковців. Її вирішенням вже не одне десятиліття займаються вчені різних країн: Л. П. Ануфрієва, М. І. Брун, Г. К. Дмитрієва, А. С. Довгерг, В. І. Кисіль, Л. А. Лунц, Г. К. Матвеев, О. О. Мережко, Р. Мюлерсон, І. С. Перетерський. Проте численні конструкції, що пропонуються для визначення предмета міжнародного приватного права, свідчать про невирішеність до кінця цього питання та зумовлюють, на нашу думку, зацікавленість та необхідність подальшого вивчення.

Постановка завдання. Наука міжнародного приватного права є таким джерелом знань, яке дозволяє отримати уявлення про закономірності та перспективи розвитку міжнародного цивільного обороту, що, в свою чергу, зумовлює підготовку та прийняття нормативних актів, які здатні ефективно регулювати і захищати права та інтереси суб'єктів міжнародних приватноправових відносин. Метою статті вбачаємо встановлення правової природи відносин, що знаходяться у сфері дії міжнародного приватного права, а також визначення предмета міжнародного приватного права та аналіз його функціонального значення в процесі розвитку міжнародного приватного права.

Виклад основного матеріалу. Строкатість та великий об'єм суспільних відносин, що підпадають під сферу дії міжнародного приватного права, породжують неоднозначність у системі поглядів і концепцій на його предмет.

У радянській доктрині найбільш розповсюдженою думкою про природу відносин, які складають предмет міжнародного приватного права, було визначення їх як цивільно-правових у широкому сенсі, що носять міжнародний характер. Великої популярності набула точка зору І. С. Перетерського, що предмет міжнародного приватного права включає в себе цивільно-правові відносини, які лежать у сфері міжнародного приватного права. Він наголошував: якщо взяти правовідносини, які протягом десятиліть відносяться наукою (як радянською, так і іноземною) до сфери міжнародного приватного права, то можна побачити (незважаючи на відмінності у визначенні меж міжнародного приватного права окремими дослідниками), що у міжнародне приватне право «входять цивільно-правові відносини, усі основні інститути цивільного права ним досліджуються» [1, с. 25].

Аналогічну позицію займає Л. А. Лунц: міжнародне приватне право — це «сфера відносин цивільно-правового характеру в широкому сенсі слова, які виникають у міжнародному житті» [2, с. 12]. Тобто йдеться про такі відносини, що є, по-перше, цивільно-правовими, по-друге, цивільно-правовими у широкому сенсі, по-третє, такими, що виникають у міжнародному житті. Проте таке визначення не дозволяє визначити об'єм цивільно-правових відносин, що становлять предмет міжнародного приватного права.

Сучасний російський дослідник В. Г. Храбков заперечує правомірність визначення предмета міжнародного приватного права як відносин цивільно-правового характеру. «У сімейному, трудовому, процесуальному праві, — зазначає він, — застосовуються такі категорії, як договір, правоздатність, дієздатність тощо, втім, як відомо, вони використовуються не тільки

в цивільному праві, а й в інших галузях внутрішнього права, а також і в праві міжнародному, природно, з властивими йому особливостями. Власне кажучи, ніхто не заперечує важливого значення цивільно-правових категорій і широкої сфери їх застосування. Однак робити з цього висновок про те, що сімейні, трудові та інші відносини, які виникають в умовах міжнародного життя, входять у сферу відносин цивільно-правового характеру, було б, на наш погляд, недостатньо обґрунтовано, оскільки це начисто стирало б специфіку названих видів відносин» [3, с. 89].

Не менші суперечки викликає питання про включення до міжнародного приватного права цивільно-процесуальних відносин. І. С. Перетерський відзначав, що з точки зору послідовного розуміння міжнародного приватного права як цивільно-правової науки відповідні питання повинні бути віднесені до цивільного процесу, однак навіть виключення процесуальних відносин з предмета міжнародного приватного права не означає їх ігнорування при розгляді питання про предмет міжнародного приватного права. А такі дослідники, як Л. А. Лунц, Н. І. Маришева, прямо включають міжнародний цивільний процес до сфери міжнародного приватного права [2, с. 767].

Викладене вище свідчить про відсутність єдності в розумінні концепції цивільно-правового характеру відносин, що входять в предмет міжнародного приватного права.

У сучасних умовах у сферу дії міжнародного приватного права входять: цивільна право- і дієздатність іноземних фізичних та юридичних осіб; відносини власності за участю іноземних фізичних і юридичних осіб; відносини, що випливають із зовнішньоекономічних (торговельних, посередницьких, монтажно-будівельних і т. д.) договорів; фінансові та кредитно-розрахункові відносини за участю іноземних фізичних і юридичних осіб; відносини з використання результатів інтелектуальної праці (авторські, патентні тощо) іноземних фізичних і юридичних осіб; відносини з перевезення зарубіжних вантажів; спадкові відносини з приводу майна, що знаходиться за кордоном; шлюби українських громадян з іноземцями; усиновлення дітей українських громадян іноземцями; робота українських громадян за кордоном тощо. Аналогічні внутрішньодержавні відносини регулюються нормами різних галузей національного приватного права. Центральне місце серед них належить цивільно-правовим відносинам, врегульованим нормами цивільного права, які характеризуються як майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини. Значною мірою до приватноправових відносин належать шлюбно-сімейні (укладення і розірвання шлюбу, встановлення опіки, майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми), трудові (відшкодування збитків через трудове каліцтво), земельні відносини, які, так само як і цивільно-правові, є майновими і пов'язаними із ними немайновими відносинами. Загалом це такі відносини, що характеризуються незалежністю та автономністю суб'єктів, захистом приватної власності, свободою укладення договорів та обмеженим втручанням держави.

Предметом цивільного права в його традиційному розумінні є вся сукупність майнових і пов'язаних з ними особистих немайнових відносин.

При цьому учасники зазначених відносин (суб'єкти), реалізуючи надані їм права, керуються, перш за все, своїми власними (приватними) інтересами, внаслідок чого в юридичній науковій літературі цивільне право нерідко ототожнюється з приватним правом, а вказані поняття визначаються як рівнозначні. Є. О. Харитонов, зокрема, зазначає, що співвідношення понять «приватне право» і «цивільне право» визначається тим, що цивільне право є найбільш повним відображенням ідей і положень приватного права на національному рівні [4, с. 5]. Стосовно ж майнових відносин, які перебувають у сфері регулювання трудового та сімейного права, то хоча вони й носять цивільно-правовий характер і є за своєю правовою суттю приватно-правовими, але безпосередньо в предмет цивільного права не включаються. Тому не зовсім термінологічно вірно називати такі відносини, нехай навіть і майнові, і такі, що укладаються між особами на виконання приватного інтересу, але в специфічному середовищі трудового і сімейного права, цивільно-правовими. Власне кажучи, термін «цивільно-правові відносини» значно вужчий від терміна «приватноправові відносини».

Отже, очевидним постає той факт, що через термін «приватне право» простіше і доступніше можна пояснити предмет міжнародного приватного права. Як пояснює А. С. Довгерт, «такий перелік правовідносин — цивільні, сімейні, трудові — відображав існуючий (в радянській науці. — О. Н.) постулат теорії права про «об'єктивне» існування цих галузей права і про відсутність в соціалістичному суспільстві «зряддя буржуазії» у вигляді приватного права. З переходом до ринкової економіки в Україні закріплюється дихотомічний погляд на право, коли в праві виділяють дві основні галузі (мегалузі) — публічне та приватне право. З цієї точки зору терміни «цивільне право» і «приватне право» є тотожними. Цивільне, сімейне, трудове, земельне, підприємницьке право не є окремими галузями права. Ці назви тільки вказують на сфери, в яких діють загальні та спеціальні норми приватного права» [5, с. 15].

Тепер, коли слово «приватне» зайняло своє місце в правовому лексиконі і сприймається як термін, без якого важко уявити існуючі цивілістичні напрямки правової науки, сама назва «міжнародне приватне право» вказує на предмет цієї галузі права та правознавства. Отже, можна говорити, що предметом міжнародного приватного права є усі приватноправові відносини, майнового та особистого немайнового характеру, що виникають у різних сферах суспільного життя; і це дійсно так, коли йдеться про приватне право.

Але з самого найменування міжнародного приватного права видно, що приватне право, яке нас цікавить, має бути міжнародним. Ми підійшли до тієї специфіки, що має бути притаманна приватноправовим відносинам, і дозволяє розглядати їх як предмет міжнародного приватного права. Специфіка ця полягає в тому, що в предмет міжнародного приватного права входять лише ті приватноправові відносини, які носять міжнародний характер. Це означає, що в них повинна бути присутня «іноземна складова» (або «іноземний елемент»). Наявність чи відсутність «іноземного елемента» у визначених вище правовідносинах дозволяє здійснити «свого роду

вододіл» [6, с. 87] між відносинами, що знаходяться в сфері вивчення і регулювання міжнародного приватного права, і відносинами, що регулюються звичайним цивільним (приватним) правом.

Категорія «іноземного елемента» була введена М. І. Бруном на початку ХХ ст. і з того часу зайняла міцні позиції як в науці, так і в самому міжнародному приватному праві. Так, М. І. Брун писав: «...поряд із тими правовідносинами, які всіма своїми елементами прив'язані до території одного правопорядку, існує безліч інших, які окремими своїми елементами одночасно стикаються з правопорядками кількох територій: суб'єкт права може бути іноземець, об'єкт права може перебувати за кордоном, суб'єктивне право виникло на одній території, його здійснення може вимагатися на іншій» [7, с. 7]. Ця ідея втілена також у працях Л. А. Лунца. На його думку, наявність іноземного елемента в цивільно-правових відносинах, що виходять за межі юрисдикції конкретної держави, може виявлятися в наступних ознаках: «або в тому, що суб'єктом такого правовідношення є іноземний громадянин або іноземна юридична особа; або в тому, що об'єктом правовідношення є річ, яка перебуває за кордоном; або в тому, що юридичні факти, з якими пов'язано виникнення, зміна або припинення правовідношення, мають місце за кордоном» [2, с. 15].

«Головною з цих ознак, — продовжує цю думку Г. К. Матвеев, — виступає той факт, що учасниками (суб'єктами) відносин є громадяни і фірми різних держав» (експортно-імпорتنі контракти, патентні та видавничі договори, укладення та розірвання шлюбів, стягнення аліментів тощо); другою ознакою виступає те, що правовідносини, «хоча і виникають між громадянами і фірмами однієї країни, виходять за межі однієї держави» (школа заповідяна особі за кордоном, шлюб укладено або розірвано в консульській установі тощо); нарешті, третя ознака — «специфічним об'єктом цих правовідносин служить майно, що перебуває на території чужої країни» (спадщина після смерті іноземного громадянина тощо) [8, с. 286].

Г. К. Дмитрієва також вважає, що «цивільні правовідносини набувають міжнародного характеру, коли в їхньому складі з'являється так званий іноземний елемент. Саме іноземний елемент надає таким правовідносинам нової сутнісної якості, зумовлюючи необхідність в особливих методах і способах правового регулювання» [9, с. 12].

Як бачимо, для пояснення конструкції «іноземний елемент» науковці, хоча й за допомогою різних вербальних конструкцій, виділяють три основні ознаки: суб'єкти правовідносин мають іноземну природу; об'єкт, з приводу якого виникають правовідносини, знаходиться за кордоном; юридичний факт, що породив виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав місце за кордоном.

Термін «правовідношення з іноземним елементом» хоча й закріпився у науці міжнародного права, не є бездоганим і піддається критиці. А. А. Рубанов вважає, що структура правовідносин не може вмістити будь-які іноземні елементи: «іноземні характеристики не є елементами майнового правовідношення, не входять до його структури, а лише вказують на зовнішні зв'язки з іншими суспільними відносинами» [10, с. 32]. У своїх

міркуваннях про предмет міжнародного приватного права А. А. Рубанов воліє говорити про «майнові відносини, яким притаманні іноземні ознаки» [10, с. 32]. Останні А. А. Рубанов об'єднує в дві групи, відповідно до двох структурних елементів суспільних відносин — учасників та діяльності. До першої групи належать характеристики індивіда (громадянство, перебування в межах іншої країни) і організації (створення, знаходження організації в іншій країні, управління організацією громадянами іноземної держави). Другу групу складають: характеристики діяльності, зумовлені зіткненням певного правовідношення з іноземною системою суспільних відносин, спричинене тим, що така діяльність — одночасно є елементом іншого правовідношення, яке входить до іноземної системи суспільних відносин (вчинення дії в межах іншої країни, виникнення наслідків дії в межах даної країни, вчинених в іншій країні); характеристики об'єктної сторони діяльності суспільних відносин — речі, що виступають об'єктом діяльності учасників певних правовідносин, одночасно є об'єктом діяльності учасників інших правовідносин, які входять до системи суспільних відносин іншої країни (знаходження речі в іншій країні, переміщення речі між країнами).

М. М. Кузнєцов «іноземний елемент» визначає як «похідну від іншої правової системи сутність, яка надає певному майновому, особистому немайновому, сімейному, трудовому або процесуальному відношенню якісно нового соціального забарвлення, що виявляється у взаємозв'язку вказаних відносин із зовнішнім світом» [11, с. 24].

Важливе положення для розуміння поняття іноземного елемента в міжнародному приватному праві сформульоване А. Б. Левітіним. У міжнародному приватному праві «іноземний елемент може мати правове значення тільки в тому випадку, — зазначає названий автор, — коли певні фактичні обставини створюють колізію законів (вітчизняного й іноземного) і таким чином постають як самостійна проблема про вибір права для аналізованих відносин» [12, с. 95]. А. Б. Левітін піднімає дуже важливе методологічне питання про те, що правовідносини, які не створюють колізію законів, не можуть бути віднесені до міжнародного приватного права, оскільки за для їх регулювання не може бути використаний метод міжнародного приватного права, а без цього методу і правовідносини будуть іншими, і не будуть відображати його юридичної своєрідності. Іноземна складова далеко не завжди призводить до застосування норм міжнародного приватного права при регулюванні відносин з такою характеристикою. Якщо іноземна фізична особа на території будь-якої держави здійснює побутовий правочин, купує в магазині продукти або побутову техніку, то її дії не будуть регулюватися нормами міжнародного приватного права, а підлягатимуть регулюванню за допомогою цивільного права цієї юрисдикції.

Визнаючи важливість іноземного елемента для відмежування предмета міжнародного приватного права від інших галузей внутрішнього права, перш за все, цивільного та міжнародного права, слід зазначити, що термін «іноземний елемент» є чисто умовним. Він введений в термінологію міжнародного приватного права для позначення міжнародного характеру відносин. Цей термін показує, що відносини зачіпають, як з точки зору

інтересу, так і з точки зору просторово-територіальної сфери, юрисдикцію як мінімум двох держав, а саме: правову систему держави, де має місце правочин або розглядається спір, і правову систему, до якої належить іноземний елемент. Юридичний зміст терміна «елемент» позначає ускладнення ним структурної частини правовідношення — суб'єкта, об'єкта чи змісту (права та обов'язки сторін). Тому, коли йдеться про те, що іноземний елемент «присутній» в суб'єкті, юридично правильніше буде сказати про те, що суб'єкт правовідношення має іноземну характеристику. Іноземна характеристика може стосуватися громадянства, місця проживання, місця перебування, місця знаходження. Таким чином, іноземна «субстанція» може проникати в суб'єкт правовідносин, може характеризувати об'єкт і юридичний факт, що мав місце за межами території розгляду спору [13, с. 26]. В конкретному приватному правовідношенні ускладненість іноземним елементом може проявлятися по-різному: або іноземного забарвлення зазнає лише один елемент правовідношення (наприклад, об'єкт), або всі три елементи правовідношення належать до різних правових систем. Як справедливо наголошує В. В. Кудашкін, «специфіка «іноземного елемента» не стільки в тому, що він не є елементом структури правовідношення, а в тому, що в реальній правовій дійсності він виступає як об'єктивний зв'язок елементів приватноправових відносин з різними правовими системами [14, с. 93].

Висновки. Сучасна доктрина міжнародного приватного права як основні ознаки, що характеризують суспільні відносини, які складають предмет міжнародного приватного права, визнає приватноправовий та міжнародний характер таких відносин. Причому лише тільки одночасна наявність двох вказаних ознак дозволяє виокремити із суспільних відносин такі, що становлять предмет міжнародного приватного права.

Теоретична проблема поняття «правовідношення з іноземним елементом» потребує серйозного уточнення. По-перше, іноземний елемент не є структурним елементом правовідношення; по-друге, в реальній правовій дійсності він виступає як об'єктивно існуючий зв'язок елементів приватноправових відносин з різними правовими системами; по-третє, він може бути породжений не тільки правом держави, в якій виникли правовідносини, а найчастіше — правом іншої держави; по-четверте, іноземний елемент не може виникати і впливати на правовідносини за відсутності колізії права.

При конкретному визначенні предмета міжнародного приватного права слід виходити зі встановлення природи та характеру відносин, що регламентуються його нормами. Природа цих відносин, тобто «основна властивість, сутність» [15, с. 588] є приватноправовою, а характер, тобто «основні ознаки, особливість» [15, с. 847] регульованих відносин полягає в тому, що вони виникають у міжнародному житті.

Множинність точок зору на характер та зміст відносин, що складають предмет міжнародного приватного права, свідчить про те, що наука міжнародного приватного права активно розвивається, а науковці перебувають у постійному пошуку оптимальних та вивірених відповідей на актуальні питання буденності.

Список літератури

1. Перетерский И. С. Система международного частного права [Текст] / И. С. Перетерский // Советское государство и право. — 1946. — № 8–9. — С. 20–25.
2. Лунц Л. А. Курс международного частного права [Текст] : в 3 томах. — М. : Юрид. лит., 2002. — Т. 1. — 1007 с.
3. Храбсков В. Г. О концепции «гражданско-правового характера отношений» в международном частном праве и некоторых дискуссионных вопросах хозяйственного права [Текст] / В. Г. Храбсков // Государство и право. — 1997. — № 12. — С. 86–91.
4. Гражданское право Украины [Текст] : учебник / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — 2-е изд. — Х. : Одиссей, 2005. — 960 с.
5. Міжнародне приватне право [Текст] : підручник / за ред. А. С. Довгерта, В. І. Кисіля. — 2-ге видання. — К. : Алерта, 2014. — 656 с.
6. Международное частное право. Современные проблемы [Текст] : в 2 книгах / отв. ред. Богуславский М. М. — М. : Наука, 1993. — Кн. 1. — 272 с.
7. Брун М. И. Введение в международное частное право [Текст] / М. И. Брун. — Петроград : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1915. — 79 с.
8. Матвеев Г. К. Предмет, система и задачи дальнейшего развития международного частного права [Текст] / Г. К. Матвеев // Советский ежегодник международного права. — 1978. — М. : Наука, 1980. — С. 276–289.
9. Международное частное право [Текст] : учебник / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Г. К. Дмитриева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2009. — 688 с.
10. Рубанов А. А. Имущественные отношения в международном частном праве [Текст] / А. А. Рубанов // Правоведение. — 1982. — № 6. — С. 32–38.
11. Кузнецов М. Н. Некоторые особенности развития международного частного права [Текст] / М. Н. Кузнецов // Советский журнал международного частного права. — 1991. — № 1. — С. 24–29.
12. Левитин А. Б. К вопросу о предмете МЧП [Текст] / А. Б. Левитин // Правоведение. — 1959. — № 3. — С. 94–97.
13. Федосеева Г. Ю. Международное частное право : учебник [Текст] / Г. Ю. Федосеева. — М. : [Остожье], 1999. — 296 с.
14. Кудашкин В. В. Правовое регулирование международных частных отношений [Текст] / В. В. Кудашкин. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 378 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. — 21-е изд., перераб. и доп. — М. : Рус. яз., 1989. — 921 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2015

О. М. Нагуш

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

К ВОПРОСУ О ПРЕДМЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА

Резюме

В статье исследуется природа общественных отношений, составляющих предмет международного частного права. Рассмотрены научные концепции, отражающие взгляды на предмет международного частного права. Установлено, что при определении предмета международного частного права следует исходить из природы отношений, попадающих под регламентацию, и характера регулируемых отношений. Проанализировано соотношение понятий «гражданско-правовые отношения» и «частноправовые отношения». Отмечено, что «иностраннй элемент» не является структурным элементом правоотношения. Определено, что именно частноправовая природа отношений и их международный характер выступают в качестве ключевых признаков общественных отношений, составляющих предмет международного частного права.

Ключевые слова: предмет международного частного права, гражданско-правовые отношения с иностраннм элементом, иностраннй элемент, международные частноправовые отношения.

O. Nagush

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of General Law Disciplines and International Law
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON THE SUBJECT OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Summary

The article examines the nature of social relations, which are the subject of private international law. Scientific conceptions, reflecting views on the subject of private international law, are considered. It was found that, determining the subject of private international law should be based on the nature of relationships that fall under regulation and the character of the regulated relations. The concepts «civil relationship» and «private-law relations» are correlated. It is noted that «foreign element» is not a structural element of the legal relationship. It was determined that a private nature of the relationship and their international character act as the key features of social relations, which are the subject of private international law.

Key words: subject of private international law, civil-law relations with a foreign element, foreign element, international private-law relations.